

TÍPUSOK ÉS MODELLEK A TÁRSADALMAK TÖRTÉNETÉBEN

JACOB BURCKHARDT ÉS A GÖRÖG POLISZ

KISS ENDRE

Amikor a polisz elméleti problematikáját *Jakob Burckhardt* történészi tevékenységének médiumában közelítjük meg, több adósságot is teljesítünk. Részben bevonjuk Burckhardt életművét a filozófiailag addig többnyire csak a klasszikus idealizmus, vagy Nietzsche értelmezésében kialakított szövegösszefüggésekbe. Másfelől önálló lépéseket is teszünk Burckhardt történetírói diskurzusának értelmezésére, amely, mint minden nagy történész esetében, maga is eleve kivételes kvázi-filozófiai dimenziókkal rendelkezik.

Burckhardt átfogó görög kultúrtörténete 1898 és 1902 között poszt-humusz módon került kiadásra.¹ Mindez megnehezíti a recepció történeti megközelítését.

Burckhardt addig legmértékadóbb műve ugyanis, a reneszánsz kultúrtörténete 1860-ban jelent meg először, azaz megközelítőleg fél évszázaddal a görög kultúrtörténet előtt.²

A nagy történészek szellemi arculata sajátos elméleti helyi értékkel rendelkezik. A nagy történészek esetében természetesen olyanokról van szó, akik összefüggő befejezett műveket hagytak hátra, különleges helyet foglalnak el mind az emberiség történetére vonatkozó, mint pedig empirikus tényeket általánosító szemlélet megvilágításában. Összefoglaló munkáik intellektuális, szociális, politikai vagy kulturális jelentősége kettős státuszban jelenik meg. Egyfelől az empirikus megismerés eredményeit kell összefoglalóan általánosítaniuk, de ez az általánosítás, különösen akkor, ha a választott tárgy maga is komplex és interdiszciplináris megközelítést igényel, mindenképpen szert tesz *kvázi-teoretikus* jelentőségre, hiszen ilyen teoretikus erőfeszítések nélkül a történeti szintézis létrehozása el sem képzelhető. Kvázi-teoretikus mozzanatok nélkül történetírás nem lehetséges.

---

¹ Burckhardt, Jacob: *Griechische Kulturgeschichte*. Szerk. Johann Jakob, Oeri., 1-4. kötet. 1898-1902. Berlin, W. Spemann.

² Jacob Burckhardt: *Die Cultur der Renaissance in Italien*. Ein Versuch. Basel, 1860, Schweighauser.

Egy interdiszciplináris alapokon álló szintézis ezen túl azonban annyiban is szert tesz kvázi-teoretikus státuszra, hogy annak eredményei az elméleti megközelítések számára is megkerülhetetlenné válnak. A történetfilozófiai megközelítésnek nem lehet például feladata az olasz reneszánsz historiográfiai feldolgozása, amiért is az olasz reneszánsz történetének elméleti alapon végbevitt történeti vizsgálata pozitív vagy negatív módon máris alakító részévé vált a későbbi teóriának.

Valóban jelentős történészek spontán módon eleve szert is tettek valamiféle különleges elismertségre. Ezt részben az eddigiekkel magyarázzuk (egy nagy összefoglalás mind a tudomány, mind a teória, mind pedig a társadalom oldaláról megkerülhetetlenné válik), de részben azzal is, hogy maga a társadalom, illetve a közvélemény önmagától is különleges figyelmet tanúsít a nagy történészek ítéletei iránt. Ezzel azt fejezi ki, hogy annak ellenére, hogy nem feltétlenül fogadja el egy-egy ilyen történész összes ítéletét, különlegesen plauzibilisnak, azaz hitelt érdemlőnek találja a nagy történész eredményeit, hiszen abból indul ki, hogy a nagy történész pozitív kutató munkával érte le eredményeit, *ítéletei tehát a legközelebb állnak a levéltárak és archívumok dokumentumaihoz.*

Burckhardt életműve különlegesen is kielezi a történelem sajátos megismerési problémáját, mégpedig a történelmi (társadalomtörténeti) ideáltípusok és a történelmi valóság állandó kettősségének dilemmáját. *Igazi fundamentális problémáról van szó:* a történelemnek modellekkel, típusokkal, struktúrákkal kell dolgoznia, miközben a kezdet kezdetétől fogva maga a kutató számára is nyilvánvalónak kell lennie, hogy magának a történeti és társadalmi valóságnak egyáltalán nem szükséges és nem is lehetséges megfelelnie ennek a típusnak vagy struktúrának.

Éppen ebben a szükségszerű kettőségben fedezzük fel Burckhardt megismerési érdekének (*Erkenntnisinteresse*) egyik legsajátosabb vonását. Ő ugyanis szinte szélsőséges ellentéteket kreál kora elfogadott ideáltípusos ábrázolásai és saját önálló eredményei között. Kielezi Burckhardt a tőle függetlenül is létező kettősséget minden értelmezés koherenciája és a tények ezer irányba szaladó valósága között. Az a különleges viszony is érvénybe lép, hogy a történésznek egyáltalán *nem kell minden esetben ki is fejeznie egy ilyen kritikai vagy dekonstruktív intenciót*, elegendő, ha csak a maga tényszerű, objektív ábrázolásánál marad, hiszen aktuális közönsége ezt a diskurzust amúgy is, *önmagától is szembeállítja érvényes és ismert elméleti általánosításokkal.*

Burckhardt komoly, szeriöz objektivitással reflektálja (állítja szembe) ábrázolását elsősorban olyan felfogásokkal, amelyek elméleti vagy ideológiai ívekre mennek vissza. Ha a kifejezés nem lenne, megterhelve más irányú jelenkori képzettársításokkal, azt kellene mondanunk, hogy történeti ábrázolásai ebben az értelemben *dekonstruktívak*.

Az ideális típusok és a valóságos történelem eltéréseinek állandó érzékelése során Burckhardt a 19. század közepének konszolidált polgári világából egyszerre hátra- és előre mutató módon fejezi ki szemlélt valóságos történelmet.³ Bizonyosra vehetjük, hogy Burckhardt elleplezni igyekszik saját, személyesnek mondható álláspontját, mégis kivehetjük ebből a magatartásból a 19. század pozitív és pozitivista, evolucionista és végső eredményében optimista pozitív történet szemléletének kritikáját.

A fiatal Nietzsche számára óriási és váratlan szellemi bátorítást jelentett két baseli professzortársa. Burckhardt mellett Bachofen érte el ugyanis a tudományosság (illetve a történettudomány) azt a kiemelkedően új csúcspontját, amelyet figyelembe véve azután a maga *perspektivikus filozófiájával elindulhatott a pozitivista geneológia felé*.⁴ Mind Burckhardt-ra, mind Bachofenre a legnagyobb mértékben vonatkozott, amit bevezetőnkben a nagy történetészek különleges, eredendően birtokolt kvázi-teoretikus jelentőségéről mondottunk. Bachofen, végső összegezésben, akár még ellentéte is lehet Burckhardt-nak, hiszen ugyancsak a 19. század konszolidált polgárság álláspontjáról, az európai kontinens előtt álló politikai, szociális és imperiális megrázkódtatásoktól eleve megkíméltnek tekinthető svájci kilátóból kitekintve éppen egy kiemelkedően konstruktív és pozitív korszakát és dimenzióját kelti életre az emberiség történelmének.

Burckhardt diskurzusa sajátos nyelvi alkotás is, amelyben személytelen személyesség uralkodik. Értékelő vagy ideológikus mozzanatok nem jelennek meg, személyes ítélezés sem, az ítélet benne foglaltatik a leírásban, tények sorakoznak egymás után. Ez a diskurzus mintha tudatosan akarná kikerülni azokat a viszonylagos végpontokat, amelyek mintegy már önmaguktól elméleti vagy kvázi-elméleti összegezéssé állhatnának össze.

---

³ Ez a sajátos „megkímélt”, bizonyos értelemben nemcsak történelem-utáni, de történelmen kívüli vagy éppen „történelem feletti” pozíció mondatja Burckhardt-tal azt a figyelmeztetést, hogy az 1815 utáni hosszú európai békeidők könnyen elfeledtetik az emberiség „változó természetét”-t.

⁴ Burckhardt módszere nagyon is elősegíthette a perspektivizmus optimumának felismerését. Burckhardt ugyan nem fedi fel kifejtett módon saját meghatározó történetfilozófiai perspektíváját, annyi azonban bizonyos, hogy ez a rejtett perspektíva egy perspektíva. i.m. 341.

Ha nyelvi-dramaturgiai formában nem is, de a szeriőz polgári retorika mögött erőteljes *stílus-keveredés* is munkál ebben a diskurzusban. Az emelkedett és az alantas, a tragikus és a komikus, a nemes és a közönséges látszólagos összefüggés nélkül váltják egymást.

Burckhardt annyira nem világítja meg saját elméleti, módszertani vagy más prioritásainak sajátosságait, hogy elrettentő erővel hat mindazokra, akik megpróbálnák történetírását elméletileg rendszerezni. Előszeretettel megfogalmazott nézetei alig rendezhetőek valamelyik irányba. Mentalitása is alig értelmezhető tiszta formában, miközben, kivételes nehézséggel jelenik meg a személyes és a tudományos mentalitás kettőségeinek dilemmája. Végtelen példaanyaggal sorolja az emberi történelem valóságos eseményeit, amelyekben a legfeltűnőbb átfogó mozzanat éppen az a távolság, amelyik a 19. század végleges magaslatára, az immár eseménytelenné vált konszolidált világba ért történész és a valóságos történelem között feszül.

* * *

Burckhardt a polisz alapmeghatározását Spárta és Athén összehasonlításával körvonalazza.

A „kevesek fölötti uralom a mindenki számára rendelkezésre álló szabadság birtokában”, az „alattvalók egyenrangúságán alapuló oligarchia” Athén számára elképzelhetetlen volt. Burckhardt Thuküdidészre is hivatkozik, de mindez számára egyben axióma is. A hatalmi rendszerek és a társadalom viszonyának fundamentuma, a demokrácia antropológiai alapja, hogy a szegényeknek legyen menedéke és a gazdagoknak legyen korlátja. Emberi alapszükségletről van szó, ami a görögöknél meghatározott formát öltött.

Az antropológiai alapzatot kettős mozgás jön létre: a polisz rendkívüli hatalma összekapcsolódott azzal, hogy a leggyengébb társadalmi szereplő is igényt támasztott arra, hogy részese legyen ennek a hatalomnak.

Így alakul ki az alapképlet, a démosz uralma, sokkal erősebb nyomással az egyén „testére és lelkére”, mint bármikor korábban. A démosz uralma nyugtalan és féltékeny.⁵ Burckhardt maga is érinti a polisz és hadvezetés

---

⁵ E „nyugtalan” és „féltékeny” uralom egyik legfontosabb tárgyi összetevője Burckhardt-nál az a pozitív megfigyelés, hogy a szegények és a gazdagok közötti különbségnek a munkavégzés útján való kiegyenlítése a görög poliszban nem volt lehetséges a „barbárság” összes változatának lenézése miatt. Ily módon a szegény a szavazatával szerzett jogot a tulajdon megszerzésének esélyére. A jogok egyenlősége a munka lenézésével párosult.

viszonyának az antik történelemből, filozófiából és irodalomból oly sokszor megvitatott iskolapéldáit: Marathonnál Arisztidész bölcsen átengedte az egyeduralmat Miltiádesznek, említi a cserépszavazás intézményét is. Szerinte az összes kiváló athéninek meg kellett járnia az i.e. 5. században a száműzetésnek ezt az útját. A befolyásos emberek száműzetéstől való félelmének motívuma Periklészt is foglalkoztatta, és alázatosabb magatartásra készítette.

Kezdetben szinte meglepően egyértelmű Burckhardt polisz-értelmezése. A legtökéletesebb polisz Spárta, ellensúlya az egész „másik” Görögországnak. A „sokat író” Athénnal szemben a „nem író” Spárta áll szemben, a történeti források aránya nem egyenletesen oszlik meg.

A görög vándorlások korában Burckhardt a királyság intézményét átmenetinek tekinti, olyannak, amely elsősorban a vándorlások idején volt megfelelő. Bár a költészet és a mítosz Burckhardt szerint sokat tesz hozzá a királyi uralom hírnevéhez, a letelepedés idején a már fontos szerepet játszó arisztokrácia veszi át az uralmat. Értékelendő mozzanat, jóllehet éppen Burckhardt számára igen természetes lehetett, hogy a polisz, úgy is, mint a demokratikus államforma fő formája, állandó egységben és ellentétben, állandó dialektikus összehasonlításban és vetélkedésben létezik a másik két uralmi formával (a demosz uralmának korszakában éppen a demosz vonja magához mind a három hatalmi ágat).

Politikai, szociológiai, lélektani, gazdasági és szituatív elemek állandó egymásba való átmenete irányítja a politikai formák történetét. Burckhardtnak nemcsak számos alkalma lenne arra, hogy saját nevében politikai vagy ideológiai álláspontokat képviseljen, de a leírásnak szinte minden kiragadott rész-mozzanata is érv lehetne valamelyik politikai felfogás vagy ideológia mellett. Maga az egész folyamat azonban egyik felfogás mellett sem érvel.

Burckhardt történelemelmélete, s ezen belül az egyes kiválasztott problémák összefoglaló elméleti rekonstrukciója kivételesen nehéz vállalkozás. Mindegyik fejezet után jön egy másik, mindegyik történelmi epizód után ugyancsak, az egyik tirannus váltja a másikat, az egyik poliszról átváltunk egy másikra, maga a görög világ egésze is gyakran kerül összevetésre a kor többi birodalmával. Az állandó változékonyság egyre újabb történelmi változatokat produkál, amelyek összegezése könnyen kicsúszhat az értelmező kezéből. Mindez a korrekt történetírás lényegéből is fakad, amíg a másik oldalon Burckhardt a maga sajátos dikciójában, mai kifejezéssel élve, mintha egyenesen sportot űzne abból, hogy feltételezett értelmezőinek összegezni vágyó kísérletei alól kibújjon.

Ezzel alaposan feladja a leckét saját kortársainak is, akik a 19. század közepétől e század későbbi évtizedeiig előre haladva nagy kulturális és civilizatórikus összegezésben gondolkodtak. Ez a pontosan az a folyamat, amellyel egyébként a maga korában majdnem egyedül Burckhardt száll szembe. Ennek során a *19. század kultúrává és civilizációjává szublimálja az addigi történelmet*, és végérvényesnek tűnő tartós szakadékkal választja el a falat a 19. századi (de még nem modern) civilizációt és azt megelőző korábbi évszázadokat, amelyeknek ehhez civilizációval végérvényesen átítatott jelenhez képest óhatatlanul a barbárság egyes vonásait kell magukra öltetniük.

Az ideáltipikus Spárta legendája jóval túléli Spárta nagy korszakait. Ennek felismerése szinte a tudományelméleti tipizálás és a korai tudásszociológia közelébe juttatja Burckhardtot. Minél mélyebbre süllyed a valóságos Spárta, annál erősebbé vált a hatalmas Spárta kultusza. Az ideáltipizálás a spártai állam öncélúságát is felveti; Spárta önmaga kedvéért létezik, hiszen érületének az alávetettek elnyomása és a fölöttük való hatalom gyakorlása tölti ki teljes tartalmát. Megkockáztatjuk persze, hogy Burckhardt Spárta egy ezzel ellentétes értelmezését is hasonló rejtett kritikával fogadná. Ha ugyanis gondolatkísérletként azt tételeznénk fel, hogy Spárta nem öncélú volt és a mások fölötti hatalom gyakorlásának meghirdetett értékorientált céljai lettek volna, rejtett vagy nem rejtett kritikája e célokat is célba vette volna.

Ebben a megvilágításban relevánssá válhat az a hipotézis, hogy Burckhardt minden általánosítást magáról lerázó objektivitása történeti és történetfilozófiai érték-ellenességet takar, hiszen ugyanezt a magatartást tanúsítja az emberiség fénykorának tekintett itáliai reneszánszszal szemben is.

A kezdetben szingulárisnak elismert Spárta életének elemzése, szigorúan objektív módon, a teljesítmény elismerésekor generálódó értékek relativizálására, ha éppen nem lerombolására irányul. A spártai nevelés másik oldala volt például az, hogy az emberek sohasem voltak (maradhattak) kormányzás és felügyelet nélkül. Spárta erőteljesen szabályozta a halottak fölötti gyászt, korlátozta a háborús veszteségekről terjedő információkat, előírt érzelmek indukálásával idézte elő a gyász kívánatos formáit.

Ha imént a tudományelméleti és a tudásszociológia dimenziók felbukknást feltételeztük, úgy most nem csak a modern társadalomlélektan, de a modern manipuláció és hatalomelmélet elemei is körvonalazódhatnak. A halottaknak a városokban való eltemetésével ugyancsak a militarizáció teljességét próbálták megvalósítani.

A különlegesnek és ideáltipikusnak felismert Spárta tehát nagy mértékben relativizálódhat is. Az öncélúság kikezdi, ha éppen nem rombolja le a

korabeli olvasó spontán tiszteletét. Ugyanezzel az objektivitással azonban Burckhardt még ennél is tovább megy.

Spárta valóságos politikai szerkezetét úgy mutatja meg, amelyben állandó rejtett vagy nem is rejtett harc folyik a politikai hatalomért, amely harc ahhoz képest különösen is bizonytalan kimenetelű, amennyire Spárta homogén koherens és kivételesen erős államiságát az iméntiekben maga Burckhardt jellemezte.

Nem könnyű ellenőrizni Burckhardt differenciált társadalmelemzéseinek valóságos háttérét. Az elit állandóan harcban áll az egyenlők tömegével miközben a demográfia állandóan változtatja ezeket az erőviszonyokat. Állandó harc folyik a polisz újjászervezéséért, miközben az elitnek állandó engedményeket kell tennie a rabszolgák és az idegenek, így a metoikoszok különféle csoportjainak, miközben állandóan csökken a szabad polgárok száma.

Az objektív elemzés tehát a homogén és koherens minta-polisz Spártából egy olyan politikai szerkezet körvonalaihoz jut el, amelyik mintha egy tűzhányó tetején ült volna, s létét állandó politikai lépésekkel volt képes csak meghosszabbítani. A politikai körforgásban mindenki válhat rabszolgává, amivel Burckhardt az úr-szolga viszony végtelen problémakörébe is belép. A társadalmi küzdelmek, amelyek erősen emlékeztetnek a későbbi osztályharcokra, éppen Spártában dűlnak, azaz éppen itt néz szembe az elit az állandó megsemmisülés veszélyével. Mindezzel a helyzettel, amelynek elemeit Burckhardt a már jelzett objektivitással tekinti át, összekapcsolódnak természetesen a városállamok állandó egymással folytatott harcai, szövetségei vagy az olyan horderejű lépések is, mint a perzsákkal való szövetség mérlegelése.

A történeti eseményeket egymás után hol a megsemmisülés szélére sodorják, hol pedig ismét a hegemonia közelébe juttatják Spártát. A magántulajdon iránti vágy Burckhardt szerint a későbbiekben aláássa az addigi politikai küldetéstudatot, amely azonban szintén nem erkölcsi tanulság Burckhardt számára, csak történelmi fejezet.⁶

Feltűnik, mekkora súlyt fektet Burckhardt mindvégig az elit számszerű csökkenésére, időszámításunk előtt 400 táján az elit létszámát már csupán a lakosság egy százalékában látja. Miközben az elit fizikai ereje gyengül, az elit iránti gyűlölet növekszik. Spárta sem lesz kivétel az alól, hogy egy állam és egy társadalom máról holnapra összeomolhat.

---

⁶ Érdekes ellenpólusa ennek a mozzanatnak, hogy Burckhardt korábban elég világosan és sokrétűen mutatja fel azokat a politikai mozzanatokot, amelyekkel egy éppen erős pozícióban lévő elit gazdaságilag képes elvonni a polgárok anyagi javait.

Burckhardt érinti az olimpiát, érinti a munkavégzés, illetve a fizikai munkát elutasító szabad életforma kettősségét, ami azonban nem egészül ki valamilyen olyan kulturális összegezéssel, amely elégséges lehetett volna a politikai forgandóság ellensúlyozására.

Önálló fejezet Nietzsche görögség-képének és Burckhardt polisz-értelmezésnek kapcsolata. Nietzsche egész filozófiája (miközben számos dolgot tanul Burckhardt-tól) következetes rejtett polémiát folytat Burckhardt-tal szemben. Ez a polémia nem tárható fel összes összetevőjében, hiszen maga az alapjául szolgáló burckhardt-i történet szemlélet sem összegezhető közvetlenül. Nietzsche *konzervatív*nak tartja Burckhardtot, aki ugyan nem szegül szembe nyíltan sem a romantikus történelemfilozófiákkal, sem a hegeli típusú fejlődélmélettel, sem pedig korának számos evolúciós vagy liberális elméletével, viszont előszeretettel választja ki az emberiség történelmének egyes nagy korszakait arra, hogy azokon mutassa be a politikai küzdelem szükségszerű meghatározottságát, a társadalom szükségszerű antagonizmusát, a politikai hatalom oszthatatlanságát, amik minden társadalom feje fölé egyként illesztik a politikai és a történelmi fátum örök Damoklész-kardját. Nietzsche végső gondolata minden bizonnyal összefoglalható abban, hogy – saját szavainkkal kifejezve – lehetséges, hogy Burckhardt amúgy nehezen rekonstruálható történet szemléletének igaza van, még sincs joga senkinek, Burckhardtnak sem, ahhoz, hogy elvegye az egyre újabb ifjú nemzedékek történelmi optimizmusát.

Burckhardt kiemelkedő történelmi kultúrája nem olvasható bele a későbbi elméleti vagy szociológia megközelítések egyikébe sem. Leírásaiban játszi könnyedséggel emelkedik az ideális típusok megalkotásának magaslataira (közel Max *Weber*hez), lényeglátása állandóan *Hegel* közelébe jár, amellyel a valóságos történelmi erők valóságos játékaként mutatja fel a történelmet. Az elismerésért vívott harc hegeli elemének állandó megközelítése is visszatérő tulajdonsága, de gyakran jár Marx közelében is, hiszen szemlélete nemcsak annak sematikusabb osztályharc-leírásaira, de a bonapartizmus-elmélet differenciált társadalom képére is emlékeztet.⁷ Ezek a pozíciók Burckhardt-ot magát is ahhoz a Spártához közelítik, amit maga Burckhardt jellemzett úgy, hogy arra az említett „öncélúság” jellemző és elzárkózik saját lényegének megmutatása elől.

Gondolkodásának pozitív kereteit nem rombolja le a negatív mozzanatok ábrázolása, s még arra is ügyel, hogy az olvasó ne is tudjon könnyen

---

⁷ Burckhardt nem egy helyen használja is az „osztályharc” fogalmát, s minden a szövegösszefüggésnek megfelelő helyen kitér a szocializmus értékelésére is.

választani.⁸ Burckhardt konzervativizmusa mögött olyan nihilizmus húzódik meg, amelyik az ábrázolt objektív események sorozatában nem lát értékakkumulációt, s a társadalmat ezért abban az értelemben második természetnek tartja, hogy az is saját törvényeinek engedve valóságos erők valóságos játékának lesz objektuma. A nagy birodalmak kiépülése előtti korszakokra megengedő módon azonban ismét bizonyosra veszi, hogy a demokrácia valamelyik formája vissza tud térni.

Feltételezett nihilizmusa, igazi érdeklődése végül is, alig felismerhető módon, egyáltalán nem objektív történelmi folyamatokra, de ezek mögött azokra a mechanizmusokra irányul, amelyek valamely történelmi korszaknak valamely különlegesen pozitív képét alakították ki az emberiség tudatában. S erre nem csak az olasz reneszánsz a példa, amelynek különleges hírneve mögött Burckhardt a kor összes borzalmát felsorakoztatja, de Athén és Spárta is.

Értelmezése ezen a ponton váratlanul igen konkrétá válik. Athén a későbbi fejlődés során a római phil-hellenizmus különleges kegyeit élvezte, amelyet a görög tanítók és írásművek valóságos államként és életként csöpögtettek szüntelenül a római társadalomba. Magyarázó értelmezése szerint a dicsvágy a görög nemzet egyik olyan misztériuma, amely őt más népektől megkülönbözteti. Amikorra Spártában azonban kicsúszik a dörök kezéből már a tulajdon és az állam, addigra a régi spártaiak pompázatos képe megingathatatlan csillogással ragyogott a görög égbolton és mélyen bele is ivódott az emberek életébe.

Spárta és a polisz tárgyalásakor természetesen merül fel a nagy személyiség, illetve a történelmi kiválóság kérdése. Mivel Burckhardt ezt éppen a polisz összefüggésében nem tárgyalja, tanulmányunknak ezen a helyén, azaz a csillogó történelmi látszatok és a valóság szembesítésekor, térünk vissza erre a kérdésre. Burckhardt igen sokat foglalkozik a nagy személyiség, az emberi nagyság kérdésével (ebben Nietzsche igazi partnere). Úgy foglalhatnánk össze álláspontját, hogy az igazi emberi nagyság és alkotás igen ritka jelenség, az emberi nagyság tisztelete (az újabb irodalomtudomány problematikus megfogalmazása szerint: „kultusza”) azonban valóságos igény, társadalmi szükséglet. Azaz olyan, mint a nem valóságos Athén vagy a nem valóságos Spárta.

---

⁸ Ha például a Spárta-elemzés szövegét alaposan elolvastatnánk 100 emberrel, igen sokan tekintenék ezt az elemzést egyértelműen apologetikusnak, de igen sokan szélsőségesen kritikusként is.

Nem foglalunk állást abban a kérdésben, hogy Burckhardt-nak ezek a végső állásfoglalásai helyesek-e vagy sem. Elméletellenességével szinte maga tiltja meg az ilyen állásfoglalást. Semmiképpen nem gondoljuk, hogy a történelem a véres valóság és a fényes mítoszok kettősségében létezik (vagy legalábbis így létezik „főképpen”, netán „kizárólagosan”). Annyiban azonban mindenképpen tanulságos Burckhardt állásfoglalása, hogy a 20. századra, majd a mi korunkra is hatottak (még csak nem is kis számban) olyan fényes történelmi mítoszok, amelyeknek nem volt meg a maguk valóságos alapja.